

УДК 349.42

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.73.31>

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Станіславський В.П.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0001-6487-416X
v.p.stanislavskyy@nlu.edu.ua

Станіславський В.П. Проблеми реалізації державної аграрної політики у сфері сільськогосподарського землекористування.

Стаття присвячена дослідженню правових проблем реалізації державної аграрної політики у сфері раціонального землекористування та перспектив подальшого планування землеволодінь і землекористувань новостворених суб'єктів агробізнесу, а також розробці науково обґрунтованих висновків і пропозицій з удосконалення наукової доктрини аграрного права України. Виокремлено пріоритетні напрями реалізації національної політики у сфері земельних відносин, зокрема, впровадження і фінансового забезпечення загальнодержавних програм використання та охорони земель, зменшення розораності земель, відтворення і підвищення родючості ґрунтів, агролісомеліорації та меліорації земель, рекультивациі порушених земель, стандартизації та нормування у сфері охорони земель. Доведено ключову роль землеустрою та планування використання земель, зокрема їх зонування як одного із основних механізмів узгодження економічних інтересів та збереження й відтворення родючості ґрунтів, захисту сільськогосподарських угідь від руйнівних процесів водної і вітрової ерозії, за допомогою якого здійснюється адаптація процесу господарської діяльності на землі до її властивостей. Аргументовано, що сьогодні проекти організації території землекористувань підприємств, установ, організацій і громадян щодо створення просторових умов, які забезпечують еколого-економічну оптимізацію використання та охорони земель, удосконалення співвідношення і розміщення земельних угідь, розробка системи заходів щодо збереження й поліпшення природних ландшафтів, консервації деградованих і малопродуктивних земель фактично відсутні. Наголошено, що необхідною передумовою розвитку планування та здійснення сталого сільськогосподарського землекористування в Україні та регламентації подальших напрямів формування та реалізації державної аграрної політики виступає екологічний підхід, який здатен сформулювати соціальну відповідальність суб'єктів агробізнесу у сфері захисту навколишнього природного середовища, а також стане стимулом для запровадження екологобезпечних агротехнологій, в тому числі, органічного землеробства, точного землеробства, агролісівництва у процесі здійснення сільськогосподарської діяльності. Методологія дослідження правових проблем раціонального землекористування в сільському господарстві ґрунтується на положеннях загальнонаукового діалектичного методу наукового пізнання. Крім того для досягнення мети дослідження застосовано формально-логічний, формально-юридичний і герменевтичний методи.

Ключові слова: державна аграрна політика, аграрний сектор, агробізнес, аграрні відносини, земельні відносини, сільськогосподарське виробництво, охорона земель, землі сільськогосподарського призначення, планування землекористування.

Stanislavskiy V.P. Problems of implementation of the state agricultural policy in the sphere of agricultural land using.

The article is devoted to the study of legal problems of the implementation of the state agrarian policy in the field of rational land use and the prospects for further planning of land ownership and land use of newly created agribusiness entities, as well as the development of scientifically based conclusions and proposals from the scientific doctrine of agrarian law of Ukraine. The priority directions of the implementation of the national policy in the field of land relations are highlighted, in particular, the implementation and financial

support of national programs for the use and protection of land, reduction of plowed land, reproduction and increase of soil fertility, agroforestry and land reclamation, reclamation of disturbed lands, standardization and regulation in the field of land protection. The key role of land management and land use planning, in particular their zoning, is proven as one of the main mechanisms for coordinating economic interests and preserving and reproducing soil fertility, protecting agricultural land from the destructive processes of water and wind erosion, with the help of which the process of economic activity on the land is adapted to its properties. It is argued that today the projects of the organization of the territory of land use of enterprises, institutions, organizations and citizens regarding the creation of spatial conditions that ensure the ecological and economic optimization of the use and protection of land, the improvement of the ratio and placement of land plots, the development of a system of measures for the preservation and improvement of natural landscapes, the conservation of degraded and unproductive lands are virtually absent. Has been emphasized that the necessary prerequisite for the development of planning and implementation of sustainable agricultural land use in Ukraine and the regulation of further directions for the formation and implementation of the state agrarian policy is an ecological approach, which is capable of forming the social responsibility of agribusiness entities in the field of environmental protection, and will also be an incentive for the introduction environmentally safe agricultural technologies, including organic farming, precision farming, agroforestry during agricultural activities. The methodology of researching legal problems of rational land use in agriculture is based on the provisions of the general scientific dialectical method of scientific knowledge. In addition, formal-logical, formal-legal and hermeneutic methods were used to achieve the research goal.

Key words: state agrarian policy, agrarian sector, agribusiness, agrarian relations, land relations, agricultural production, land protection, agricultural land, land use planning.

Постановка проблеми. У Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» (ст. 4) визначено пріоритетні напрями реалізації національної політики у сфері земельних відносин, а саме: по-перше, впровадження і фінансове забезпечення загальнодержавних програм використання та охорони земель, зокрема зменшення розораності земель, системи їх захисту від водної і вітрової ерозії, відтворення й підвищення родючості ґрунтів, агролісомеліорації та меліорації земель, рекультивації порушених земель, стандартизації та нормування у сфері охорони земель; по-друге, включення проєктів організації територій новостворених землеволодінь та землекористувань до бізнес-планів відповідних сільськогосподарських підприємств; по-третє, запровадження ефективної системи охорони родючості ґрунтів та системи моніторингу ґрунтів, проведення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення тощо. Одним із основних пріоритетів державної аграрної політики визначено створення умов для реалізації й захисту прав селян на землю, формування ринкових земельних відносин та охорона земель [1, с. 12]. До того ж згідно розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо адаптації української економіки до вимог СОТ» від 30 жовтня 2008 р. № 1381-р у сфері сільського господарства визначено необхідним створення ефективної системи охорони й раціонального використання земель сільськогосподарського призначення. Ці та інші напрями реалізації державної аграрної політики у сфері земельних відносин потребують більш чіткого правового аналізу та розкриття їх змісту.

Мета дослідження полягає у визначенні правових проблем реалізації державної аграрної політики у сфері раціонального землекористування та перспектив подальшого планування землеволодінь і землекористувань новостворених суб'єктів агробізнесу, а також розробці науково обґрунтованих висновків і пропозицій з удосконалення наукової доктрини аграрного права України.

Стан опрацювання цієї проблематики. У різні періоди незалежності України окремим аспектам проблем реалізації державної аграрної політики, зокрема, у сфері сільськогосподарського землекористування приділяли увагу представники науки земельного та аграрного права, серед яких В.М. Єрмоленко, І.В. Ігнатенко, Г.С. Корнієнко, П.Ф. Кулинич, Т.О. Коваленко, Т.В. Курман, Т.В. Лісова, В.В. Носік, А.І. Ріпенко, В.Д. Сидор, О.М. Туєва, В.Ю. Уркевич, М.В. Шульга та ін. Однак в умовах земельного ринку, необхідності післявоєнного відновлення діяльності суб'єктів агробізнесу та подальшого планування використання земель у процесі сільськогосподарського виробництва відсутні уніфіковані підходи до проблематики, яка досліджується, зважаючи, передусім, на роль держави у цих відносинах як суб'єкта, який унормовує суспільні відносини в сфері раціонального використання та охорони земель, що й спонукає до більш глибокого аналізу в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Одним із пріоритетних напрямів державної політики розвитку аграрного сектору економіки, вказаним у Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до

2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р, було стимулювання до раціонального і ефективного використання земель та підвищення рівня екологізації сільськогосподарського землекористування.

Важливими складовими механізми сталого землекористування виступають: а) правова регламентація суспільних відносин у сфері сталого користування земельними ділянками, закріплення принципу сталого землекористування у Земельному кодексі України; б) запровадження заборони на зміну цільового призначення земель лісгосподарського та сільськогосподарського, надання дозволів лише у виняткових випадках; в) посилення юридичної відповідальності за псування і забруднення земель. Водночас складна ситуація в аграрному секторі економіки викликана насамперед: а) недосконалістю врегулювання земельних відносин; б) високим рівнем розораності, деградації сільськогосподарських земель; в) недостатнім рівнем розвитку системи логістики в сільському господарстві та інфраструктурі аграрного ринку тощо.

За таких умов концепція сталого розвитку стала невід'ємним компонентом усіх сфер національної політики держави, зокрема, земельної та аграрної. До того ж у Стратегії наголошується на забезпеченні раціонального використання природних ресурсів, залучених до господарського процесу в аграрному секторі, шляхом впровадження системи моніторингу та контролю якості всіх земель сільськогосподарського призначення та обов'язкової агрохімічної паспортизації земель; створенні умов для збереження, відтворення і підвищення родючості ґрунтів; регламентації розміщення у сівозмінах екологічно деструктивних культур відповідно до науково обґрунтованих норм; відновленні зрошувальних та меліоративних систем; стимулюванні користувачів (власників) землі до раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення.

У сучасній науковій юридичній літературі зазначається, що до передумов використання території України, що сприяють її соціально-економічному розвитку, належать: 1) вигідне геополітичне розташування в центрі Європи, на перетині комунікаційних зв'язків «захід – схід» та «північ – південь»; 2) достатньо сприятливі природно-кліматичні умови; наявність територій з природним станом ландшафтів; 3) якісний стан та висока продуктивність земельних угідь; 4) розвинута мережа населених пунктів; 5) унікальний історико-культурний, туристичний та рекреаційний потенціал; 6) початок формування єдиної територіальної системи національної екологічної мережі тощо. Наміри та потреби використання окремих територій, визначені у державних програмах економічного і соціального розвитку, інших державних програмах, схемах розвитку галузей економіки [2, с. 80], у тому числі планування використання земель для ефективного розвитку агробізнесу в сучасних реаліях.

Основними засадами, на яких здійснюється землеустрій в Україні Згідно Закону України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р. № 858-IV (ст. 6) виступають, зокрема: а) забезпечення пріоритету сільськогосподарського землеволодіння і землекористування та вимог екологічної безпеки, охорони земельних ресурсів і відтворення родючості ґрунтів, продуктивності земель сільськогосподарського призначення.

Для формування збалансованої (сталої) системи природокористування в сільському господарстві та забезпечення розбудови екомережі в Україні наказом Мінагрополітики від 20 серпня 2003 р. № 280 було затверджено Концепцію екологічно збалансованого розвитку агроєкосистем в Україні на період до 2025 року. Реалізація положень цієї Концепції передбачає здійснення наступних заходів: 1) провести науково обґрунтовану трансформацію структури сільськогосподарських земель з метою формування збалансованого співвідношення між окремими компонентами агроєкосистем та забезпечення екологічної безпеки і рівноваги території, зокрема, збільшити частку сільськогосподарських угідь екстенсивного використання (сіножатей, пасовищ) відповідно до науково обґрунтованих показників, які мають розроблятися з урахуванням регіональних та місцевих особливостей; 2) зменшити площі орних земель до 37–41% території країни шляхом виведення з ріллі схилів крутизною понад 3 градуси, земель водоохоронних зон, деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь; 3) розширити площі полезахисних лісових смуг та інших захисних насаджень відповідно до науково обґрунтованих показників, які мають розроблятися з урахуванням регіональних та місцевих особливостей; 4) створити нові та розширити площі існуючих територій та об'єктів природно-заповідного фонду в межах сільськогосподарських угідь; 5) створити умови для забезпечення неперервності природних ділянок в межах сільськогосподарських угідь; 6) забезпечити широке впровадження новітніх екологічно збалансованих технологій у сільському господарстві та підтримку розвитку біологічного землеробства; 7) розробити порядок і запровадити економічне стимулювання землевласників та землекористувачів щодо ведення екологічно збалансованої сільськогосподарської діяльності.

Реальний економічний ефект буде полягати у зменшенні витрат на відшкодування збитків від негативних явищ в агроландшафтах; попередженні втрат від зниження родючості ґрунтів, їх деградації; підвищенні продуктивності сільськогосподарського виробництва; отриманні високоякісної продукції. У довготерміновій перспективі впровадження Концепції буде сприяти підвищенню ефективності, збалансованості та конкурентоздатності вітчизняного сільськогосподарського виробництва.

Слід також наголосити, що досягнення цілей сталого розвитку у сфері земельних і аграрних відносин тісно пов'язано. Зокрема передумови сталого розвитку сільських територій в Україні можуть бути створені на основі створення ефективної структури управління сільськими територіями на всіх рівнях влади і системи (місцевого самоврядування), орієнтованої на вирішення соціально-економічних проблем сільського населення [3, с. 181, 182]. Реалізація вказаних заходів має своєю основою відповідний територіальний базис, а саме конкретні земельні ділянки, планування використання яких здійснюється як на державному рівні, на рівні територіальних громад, так і конкретними суб'єктами у сфері агробізнесу. Така діяльність є взаємопов'язаною і взаємозалежною на кожному етапі планування у сфері землекористування.

Для прикладу, серед проблем, які виникають сьогодні у діяльності об'єднаних територіальних громад і які потребують врегулювання та практичного вирішення, в тому числі шляхом формування планувальних документів, можна назвати наступні: 1) невизначеність меж територіальних громад; 2) наявність земель державної власності за межами населених пунктів на території громад; 3) неможливість одержання новоствореними територіальними громадами інформації про земельні та інші природні ресурси на їх території, що не дозволяє здійснити планування використання та охорони земель, залучати інвестиції в освоєння земельних ділянок, забезпечувати резервування земель для розвитку малого і середнього бізнесу, розробляти планувальну документацію на всю територію об'єднаної громади, вирішувати питання відчуження земельних ділянок державної і комунальної власності у приватну власність, захищати права на землю громадян, юридичних осіб, територіальної громади тощо.

Планування розвитку території об'єднаної територіальної громади має бути багатофункціональним процесом, відповідно воно є достатньо складним в розробці та реалізації. Також додаткове навантаження системі планування території додає розгалуженість в просторі та часі. Саме тому система просторового плану розвитку території об'єднаної територіальної громади на місцевому рівні не обмежується підготовкою лише однієї містобудівної документації, а являє собою послідовність розробки документів, що мають формувати цілісну систему [4, с. 168, 169]. У цьому зв'язку має відбуватися громадсько-дорадча взаємодія представників агробізнесу та керівників територіальних громад, на території яких знаходяться земельні ділянки, задіяні у здійсненні сільськогосподарської діяльності.

У наукових джерелах також визначено, що найгострішими проблемами розвитку сільськогосподарського землекористування є: 1) незавершеність економічних та правових відносин власності між власниками земельних часток (паїв) та юридичними особами (сільськогосподарськими підприємствами, у тому числі фермерськими господарствами), а також територіальними громадами; 2) недосконалість земельного законодавства, системи гарантування прав на землю (особливо системи державного земельного кадастру) та інфраструктури обігу сільськогосподарських земель, у тому числі їх іпотеки; 3) відсутність землеустрою, спрямованого на розв'язання питань планування розвитку землекористування, науково обґрунтованого перерозподілу земель; 4) припинення робіт щодо охорони земель, відсутність коштів на землеустрій, облаштування інженерної інфраструктури землекористування, землеохоронні та меліоративні заходи [5, с. 9]. Слід відмітити, що специфіка правового регулювання використання земель в межах населених пунктів визначається наявністю містобудівних вимог, як до організації всієї території, так і окремих її частин, розширення компетенції органів місцевого самоврядування у сфері використання та охорони цих земель.

Із загальної єдності основного цільового призначення земель в межах населених пунктів, яке пов'язане з несільськогосподарським використанням таких земель впливає і певна взаємообумовленість у правових режимах їх складових. Планування використання та охорони земель, як функція державного управління у галузі земельних відносин реалізується у формі: 1) розроблення та затвердження програм використання та охорони земель (державних, регіональних); 2) планування території; 3) природно-сільськогосподарського районування (зонування) земель [6, с. 4].

На думку Носіка В.В., у чинному законодавстві передбачається дві правові форми планування території України, залежно від того, які землі є об'єктом використання – сільськогосподарського чи несільськогосподарського призначення. Використання та охорона сільськогосподарських угідь має здійснюватися відповідно до природно-сільськогосподарського районування земель, тобто поділу те-

риторії України з урахуванням природних умов і агробіологічних вимог сільськогосподарських культур. Стосовно земель у межах населених пунктів, то в Земельному кодексі України вказується лише на зонування, що має здійснюватися відповідно до закону [7, с. 122].

Планування території новостворених землеволодінь безпосередньо пов'язане з питаннями забудови та розселення людей, які безпосередньо приймають участь у процесі сільськогосподарського виробництва та задіяні в організації функціонування суб'єктів агробізнесу або ж безпосередньо ними виступають як фізичні особи. Суб'єктами агробізнесу залежно від предмета здійснюваної ними діяльності Г. С. Корнієнко запропонувала поділяти на: а) суб'єктів першого рівня, тобто виробників сільськогосподарської продукції, що володіють відособленим майном, наділені спеціальною правосуб'єктністю та господарська діяльність яких здійснюється при використанні земельних ділянок як основного засобу виробництва; б) суб'єктів другого рівня – ті, які виконують допоміжну функцію для виробництва сільськогосподарської продукції. Такі особи здійснюють матеріально-технічне, інформаційне, логістичне забезпечення у сфері агробізнесу, а також суб'єкти у сфері реалізації сільськогосподарської продукції та сировини [8, с. 393].

Засобом планування використання та охорони земель в межах населених пунктів виступає зонування земель, що має стати перспективним напрямком сталого розвитку останніх. Зокрема, норми містобудівного законодавства покликані регулювати відносини щодо диференціації території села, селища, міста на функціональні зони, специфіки просторового планування забудови в населених пунктах в процесі будівництва будівель та споруд, а норми земельного законодавства спрямовані на регламентацію відносин з приводу особливостей використання земельних ділянок у межах функціональних зон. Крім того І. В. Ігнатенко було запропоновано план зонування території характеризувати наступними специфічними ознаками: а) нормативно-правовий характер; б) затверджується відповідною місцевою радою; в) розробляється на основі генерального плану населеного пункту (у його складі або як окремий документ) на всю територію населеного пункту або на його частину; г) ним встановлюється порядок планування і забудови територій, а також визначається перелік усіх допустимих видів, умов і обмежень забудови та іншого використання територій і окремих земельних ділянок у межах функціональних зон [9, с. 4, 227]. У науковій юридичній літературі також вказується, що зонування територій спрямоване на: а) забезпечення сприятливого середовища життєдіяльності, захисту територій від впливу надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру; б) запобігання надмірної концентрації населення і виробництва, забруднення навколишнього природного середовища; в) охорону і використання особливо охоронюваних природних територій, в тому числі природних ландшафтів, територій історико-культурних об'єктів, а також сільськогосподарських і лісових угідь [9, с. 36]. Природно-сільськогосподарське районування земель при здійсненні землеустрою провадиться з метою обліку і відображення положення земель з урахуванням природних умов та агробіологічних вимог сільськогосподарських культур в єдиній системі класифікації.

При здійсненні землеустрою основою для проведення оцінки земель виступає природно-сільськогосподарське районування земель, розробки схем і проєктів використання та охорони земель. Порядок здійснення природно-сільськогосподарського районування земель затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 26 травня 2004 р. № 681. Так, районування (зонування) земель здійснюється з урахуванням природних умов, агробіологічних особливостей сільськогосподарських культур, напрямів розвитку господарської діяльності та вимог екологічної безпеки шляхом обстеження стану земель і ґрунтів, збирання, аналізу, систематизації та узагальнення даних, що характеризують стан та особливості охорони і використання земель за окремими регіонами (зонами, провінціями, округами) або адміністративно-територіальними одиницями, проведення інших робіт. Для потреб сільського господарства здійснюється також районування (зонування) земель за ступенем забезпечення ґрунтів поживними речовинами, мікроелементами та за придатністю для вирощування основних сільськогосподарських культур.

Питання щодо внутрішньої організації території землекористувачів підприємств, установ, організацій і громадян (землевпорядкування) могли вирішуватися в проєктах землеустрою щодо впорядкування існуючих землеволодінь та землекористувань. Проте, сьогодні проєкти організації території землекористувачів підприємств, установ, організацій і громадян щодо створення просторових умов, які забезпечують еколого-економічну оптимізацію використання та охорони земель, удосконалення співвідношення і розміщення земельних угідь, розробка системи заходів щодо збереження й поліпшення природних ландшафтів, консервації деградованих і малопродуктивних земель, запобігання

опустелюванню та іншим негативним явищам, формування обмежень і обтяжень у використанні земель – відсутні. Таких видів проєктів Законом України «Про землеустрій» не передбачено [10, с. 93].

Реалізація державної політики у сфері, наприклад, планування землеволодінь і землекористувань знаходиться у публічно-правовій сфері, тоді як користування земельними ділянками та планування виробничо-господарської діяльності суб'єктів агробізнесу належить до приватноправових відносин. Політика дерегуляції у цій сфері має посилити роль соціальної відповідальності агробізнесу та значення корпоративних правових норм, стратегій розвитку діяльності окремих суб'єктів агробізнесу, зміст яких має відповідати основним засадам землеустрою та сталого землекористування, як-то: підвищення ефективності сільськогосподарської діяльності аграрних виробників та екологічну безпеку використання суспільством земельних ресурсів; здійснити раціоналізацію (оптимізацію) землекористувань та створення інвестиційно-привабливого і сталого землекористування. Прикладом регулювання суспільних відносин на регіональному рівні щодо організації землеволодінь і землекористування на сільських територіях може стати Програма «Організація землеустрою Петриківської селищної ради на 2021–2025 роки», якою розроблено організаційні, економічні, правових, проєктні та інші заходи, спрямовані на забезпечення збереження, раціонального використання земельних ресурсів та їх охорону шляхом реалізації державної політики України щодо забезпечення сталого розвитку землекористування, захисту прав власників і користувачів земельних ділянок, а також для створення більш сприятливих умов для залучення інвестицій у сферу сільського господарства [11].

Видається, що поліпшенню ефективності взаємодії суб'єктів агробізнесу та суб'єктів публічного управління в аграрній сфері може стати запровадження інвестиційних адміністративних договорів. Вони встановлюють певні особливості використання земельних ділянок для містобудівних потреб (концесійний договір, інвестиційний договір про комплексну реконструкцію), або регулюють відносини щодо залучення землевласників та землекористувачів до спільного інфраструктурного розвитку населеного пункту (договори про пайову участь). Організаційно-управлінські адміністративні договори – це ті угоди, які опосередковують відносини, що не передбачають безпосереднього використання земель, однак стосуються здійснення управління земельним фондом країни [12, с. 28]. Поряд із цим необхідною передумовою розвитку планування та здійснення сталого сільськогосподарського землекористування в Україні та регламентації подальших напрямів формування та реалізації державної аграрної політики виступає екологічний підхід, який здатен сформулювати соціальну відповідальність суб'єктів агробізнесу у сфері захисту навколишнього природного середовища, а також стане стимулом для запровадження екологічнобезпечних агротехнологій (органічне землеробство, точне землеробство, агролісівництво тощо) під час здійснення сільськогосподарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Уркевич В.Ю. Поняття та сутність державної аграрної політики України. *Державна аграрна політика України: проблеми правового забезпечення*: монографія / за ред. В.Ю. Уркевича та М.В. Шульги. Київ: О. М. Ешке, 2014. 268 с.
2. Лісова Т.В. Генеральна схема планування території України. *Велика українська юридична енциклопедія*. Т. 16: Земельне та аграрне право / редкол.: М.В. Шульга (голова), В.В. Носік, П.Ф. Кулинич (заст. голови) та ін. Харків: Право, 2019. С. 80–84.
3. Камінецька О.В. Удосконалення управління земельно-ресурсним потенціалом територій на основі аналізу рівня добробуту: дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук: 08.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокорист. України. Київ, 2018. 20 с.
4. Малоокий В.А. Становлення та розвиток системи управління земельними ресурсами територіальних громад в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук з держ. управління: 25.00.04; Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2021. 219 с.
5. Пендзей Л.П. Планування землекористування сільських територій в умовах обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. екон. наук: 08.00.06; Львів. нац. аграрн. ун-т. Львів, 2021. 21 с.
6. Григорецька І.І., Ізбаш К.С., Домброван Н. В. Правове регулювання цільового використання земель у межах населених пунктів України: моногр. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2019. 142 с.
7. Носік В.В. Право власності на землю українського народу: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

8. Корнієнко Г.С. Теоретико-правові засади становлення та розвитку агробізнесу в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 41 с.
9. Ігнатенко І.В. Правове забезпечення зонування земель у межах населених пунктів: монографія; під заг. ред. проф. М.В. Шульги. Харків: Видавництво «Фінарт», 2014. 274 с.
10. Третяк А.М., Третяк В.М., Дюмін К.О. Правові та екологічні проблеми внутрішньої організації території землекористувань підприємств, установ, організацій і громадян в Україні. *Економіка та екологія землекористування*. 2018. № 2. С. 91–96.
11. Про Програму «Організація землеустрою Петриківської селищної ради на 2021–2025 роки»: рішення сесій Петриківської селищної ради від 04.02.2021 р. № 48. URL: <https://petrykivka.dp.gov.ua> (дата звернення: 25.09.2022).
12. Ріпенко А.І. Концептуально-правові засади використання земель для містобудівних потреб: автореф. на здоб. наук. ступ. докт. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2020. 39 с.